

A virágének a népköltészetben

1. A virág évmilliókkal hamarabb megjelent a földön, mint az ember, ám amióta egymásra találtak, sorsuk szétválaszthatatlanul összefonódott. Nem ok nélkül, hiszen a virág a legbúbajosabb, legkedveltebb, messziről hívogató-csalogató és messzire illatozó, színpompás képviselője a föld ama növénytakarójának, amely nélkül az ember ki sem alakulhatott volna: a tápnövények élelmet, az eszközfák szerszámot, a textilnövények ruházatot, a gyógynövények egészséget, az épületfák és tetőfedő növények hajlékot kínáltak és biztosítottak számára. A virágok mindezekkel együtt és mindezekben fölül szebbé vagy mondjuk ki pontosan: emberibbé tették életét. Emberibbé tették bölcsőtől a koporsóig és újesztendő hajnalától óesztendő éjszakájáig a valóságos virágok: a ház előtti kiskert virágai, az ablakokban és a tornácon sorakozó cserepes virágok, a gyermeki virágcsokrok, az aprószenteki vesszőcskék, a nagyleányok kapujába állított májusfák, a férjhez menést jövendő Katalin-ágak, a tavaszi rózsaleányok meg a pünkösdi királynők virágdíszei, a felvonulások és körmenetek zöld ágai és sátrai, az aratókoszorúk és a menyasszonyi koszorúk, a legényi és vőlegényi bokréták, a felvirágzott vőfélypálcák és lakodalmi perecek, a nászmenetben a virágos lovak és szekerek, a lakodalmas háznál a virágos kapuk és udvarok, a temetőben a halotti koszorúk és a sírvirágok, benn a lakóházban pedig az illatot árasztó vagy rovarirtó és feregűző vagy vihartól, villámcsapástól, tűzvészről óvó virágos ágacsok és így tovább, talán a végtelenségig.

Az ember életét nemcsak a valóságos virágok, hanem a népművészet virágai is szebbé tették az orsókarikától a nagykapuig fába faragva, a cifra fejű szegtől a mezőgazdasági szerszámokig vasba verve, a sírkőtől a ház homlokzatáig kőbe vésve, a fazekastermékektől az asztalosmunkákig festékekkel pingálva, a ruházatban a szoknya aljától a cifra mellrevalóig túvel hímezve, a szűrőkön posztóval rátéve, a vászon- és gyapjúszőttésekbe beleszöve, a lőportartó szaruktól a szuszékokig karcolva, az apró fatárgyakon spanyolozva, füstölve vagy kormozva, a hímestojásokon viasszal kirajzolva és megint így tovább.

Már Erdélyi Pál felfigyelt reá 1899-ben, hogy ennyi virág közepette nyelvünk számos szót és kifejezést a növények és főleg a virágok „életviszonyainak és tulajdonságainak” szókincséből vett át, illetőleg alkalmazott az emberi életre: „A leány a mi nyelvünkben szűz virágszál, a legény ékes virág, s mind a kettő anyjának gyöngéje ága vagy virága; a meddő asszony lombtalan vagy ágatlan fa, kinek nincs virága; a vénlány aszott kóró; a menyasszony s vőlegény aranyvessző; a család kihalt, mert magja nincs, míg a gyermek ékes bimbó, s a vén ember száraz fa. A leánynak liliom a karja, teste, növése, orcája, kökény a szeme, rózsza az arca, cédrus a dereka, cseresznye az ajka, rozmarin a szája, citrom a melle [...]; maga a virágzó, zöldellő, kinyílt, hervadt, szelíd, vad virágszál, s virágzásában van, mikor szerelmes. A fiatalság a falu virága, a katona a császár virága, [...] a szomorú katona hervadó virágszál, a megesett leányt dér csípi meg. A szerelem lehullt, mint a virág szirma, keblét tárja, mint a virág kelyhe, rügyet fakaszt, bimbózik, kinyílik, elhervad, meglankad, lefonnyad, elhal, mint a virág; rózsafán nyílik, éjjel virít, feslik, mint a hasadó bimbó; virágát leszakasztják, magát öntözik, hogy hajtson, s gyümölcse, hajtása a kisbaba.”¹

Ily foghíjas felsorolások helyett e „virágos” téma bizonyos alapos és módszeres tanulmányozást érdemelne, most azonban elégedjünk meg ezzel a néhány jelzéssel, azért, hogy a világ összes virágai közül végül is a népköltészet virágainak illatában gyönyörködhessünk.

¹ Erdélyi Pál: *A virágének*. Ethn. X(1899). 266.

2. Kezdjük azzal, hogy nyelvünkben a *virág* szó *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* szerint ősi eredetű, és a világosságot, fényt, ragyogást jelentő *világ* jelentésmegoszlással elkülönült változata. És mily szép ajándéka a véletlennek, hogy mindkettőjüket együtt találjuk a verses magyar költészet legkorábbi emlékében, az 1300 körüli *Ómagyar Mária-siralom* két sorában:

*Világ világa,
Virágnak virága...*

Az előírím vagy betűírím (alliteráció) és a gondolatpárhuzam vagy gondolatrítmus e legelső és egyik legszebb magyar példájára nemcsak emlékeztet, hanem méltán vetekszik is vele a jó félezer és félszáz évvel később, 1863-ban Kriza János *Vadrózsák* című székely népköltési gyűjteményében két változatban is olvasható verses találós kérdés. Idézzük közülük a háromszékit:

*Mondja virág virágnak:
Várja végit világnak,
Két vén fának ledőtít
S a meghótnak felkötít,*

vagyis „mondja szerető szeretejinek, hogy várokozzék, míg bésétédik, s az öregek lefeküsznek, s a tűz feléled a hamu alól” (339.).

Ez a példa elvezet a folklórhoz: a magyar népi lírának, közelebbről a szerelmi költészetnek ahhoz a részéhez, amelynek *virágének* a neve. A virágének az idézett szótár meghatározása szerint „rég Magyar szerelmi dal”, magam azonban egy népköltészeti meghatározás számára egyrészt mellőzném belőle a „rég” jelzőt, ugyanis nemcsak a háromszéki találós versike, hanem további példák is igazolni fogják, hogy a virágének népköltészetünkben máig megmaradtak, másrészt kiegészíteném, hogy meg lehessen különböztetni a másféle szerelmi daloktól. Tehát: a virágének a magyar népköltészetben az a lírai dal, amelyben a szerelmesek virágnak nevezik egymást. Ez a meghatározás kizárja a szerelmi daloknak azt a 99 százalékát, amelyekben a szerelmeseket nem a „virág” szóval, hanem valamely virágnévvel illetik.

3. Maga a *virágének* terminus mai ismereteink szerint a 16. század korai közepétől a 17. század közepe tájáig dívott nyelvünkben; későbbi időktől nincsenek reá adataink – egészen addig, amíg az újabb kori irodalomtudomány és folklórkutatás feltámasztotta és műszavai közé illesztette. Legelőször 1541-ben, Erdősi Sylvester János újszövetségi bibliafordításának utójegyzetei közt, a bibliai nyelv képes kifejezéseinek megértésére utaló magyarázatként fordult elő, részint szerzőjének ízes í-ző nyelvjárásában: „Az ilyen beszédvel tele az Szentírás, melyhez hozzá kel szokni annak, az ki azt olvassa. Könnyű kediglen hozzászokni az mű népünknek, mert nem idegen ennek ez ilyen beszédnek neme. Íl ilyen beszédvel naponkid való szólásában. Íl inekben, kiváltkippen az virág inekben, mellyekben csudálhatja minden níp az Magyar nípnek elmijinek éles voltát az lelisben, melly nem egyéb, hanem Magyar poézis.” Ekként hangzott, korát messze megelőzve, a humanista nyelv- és irodalomtudós hozzáértő vallomása – mind a mai napig népköltészetünk egyik legszebb dicsérete – a népnyelv és a virágének szimbolizmusáról, hogy folytatólag már korának harcos hitvédő-hitvitázó prédikátora szólaljon meg belőle: „Mikoron ilyen felsíges dologban ilyen alávaló példával ílek, az ganéjban arant keresek, nem azon vagyok, hogy az hísságot dícsírjem. Nem dícsírem az mirül az ilyen inek vadnak, dícsírem az beszédnek nemesen való szerzísít.”

Sylvester tehát a virágénekek költői nyelvezetét aranynak, tárgyát viszont ganéjnak tartotta, előbbi minősítése azonban páratlan kivételnek mondható, ugyanis a kortársak, majd az utódok a virágénekeket felekezeti különbség nélkül, egymást túllícitálva becsmérelték. Így Melius Juhász Péter 1561-ben Pál apostol egyik levelének a tiszta életre intő soraihoz ezt a magyarázatot fűzte: „Itt megtiltja Pál a parázna, hívságos, csúf és trágár beszédet, virágéneket, lator dudolást.” Telegdi Miklós 1583-ban gyóntató kérdései közé ezt a kérdőpontot is beiktatta: „Éneklettél-e avagy hallgattál-e virágéneket, melyben testi szerelemtől és buja dolgokról volt emlékezet?” A hasonló szellemű megnyilatkozások közül idézzük még 1584-ből Bornemisza Péter egyik dörgedelmes prédikációját: „Immár csak mind hazugságnak hallgatására és hívságos mulatságra vágyódnak mindenek fülei, tisztátalan és fajtalan beszédnek hallgatására, trágár és penészes csúfságra, bába-beszédre, álnokul költött fabulákra Királyfia Miklósról, poéták óriásiról, Apolloniusról és egyéb hívságról; virág- és szereleménekek hallgatására, lant-, síp-, dob-, trombitaszó-beli hujja-hujjára és temény ezer csácsogásokra.” Míg Telegdi Miklós, miként láttuk, mindössze egy évvel korábban a virágénekek éneklését vagy hallgatását még a meggyónandó, tehát megbocsátható bűnök közé sorolta, addig – Szabó T. Attila értelmezése szerint – Bornemisza magatartása „kárhözhatóbb minden más korabeli prédikátori kijelentésnél, hiszen a szerelemtől szóló virágénekeknek még hallgatását is olyan bűnök társaságában sorolja fel, amelyekért a kor kérlelhetetlen ítélete szerint egyenként is súlyos testi büntetés: nyelvkiszagztatás, megkövezés, máglyahalál vagy legalábbis vesszőzés, hagymakoszorúval a városból, a faluból való kicsapás, enyhébb fokon: pellengérré állítással, illetőleg eklézsiakövetéssel kapcsolatos nyilvános megszégyenítés járt.”²

Az egyházaknak a virágénekek elleni hadjárata a következő évszázadban sem lankadt. Íme egy kis csokor vélemény egyetlen évből, 1636-ból: Medgyesi Pál szerint a szerelmi dal „a szemtelen ocsmány beszédet muzsikaságnak árulja”, Gelei Katona István szerint „ezek a tisztátalan szerelemtől írt pajkos énekek fajtalan, lutrikámos fűzfapoétáknak szemtelen beszédei”, de ugyancsak ő az egyedüli, aki mintegy elszólva magát, ezekről a „testi énekek”-ről azt mondotta, hogy „kellemes a virágének”. És végül Pázmány Péter prédikációjában hitte-hirdette, hogy „akik szerzik, akik éneklék a virágénekeket, országos kerítők, közönséges kutakat mérgezők”.

4. Folytatólag szenteljünk néhány szót a virágénekek népi vagy irodalmi eredetének és jellegének. Senki sem tagadja, hogy a virágénekek egy részét, mint „rég Magyar szerelmi dal”-t, az irodalomtörténet jogosan sorolja a maga hagyatékába; azt sem, hogy a műköltészet meg a népköltészet virágénekei századokon át, a folklorizáció meg a folklorizmus dialektikus folyamatában, kölcsönösen hatottak egymásra, vagyis a nép átvehette és szóbeli költészetébe olvaszthatta az irodalmi virágénekeket, mint ahogy a költők is ihletődtek a népköltészet virágénekeiből, élükön Balassi Bálinttal; és azt sem, hogy a virágének irodalmi és népköltészeti vonulata között volt egy félnépi, deákos-poétás vonulat is – ám mindenképpen egyoldalú épp a folklorista Katona Imrének az a meghatározása, miszerint „a virágének a 16–18. századi félnépi kéziratok énekköltészet szerelmi dalait jelenti”.³

Ellenérvként figyeljük meg, hogy Sylvester egyértelműen és kizárólag „a mű népünk”-ről, annak „naponkid való szólásá”-ról és „ínekei”-ről beszél, s a „Magyar poézis” olyan költőművészi minőségét dicséri, amelyet egy nép – bármelyik nép – nem évek-évtizedek, hanem csak évszázadok alatt képes kimunkálni. Eszerint a virágénekek gyökerei az időknek azokba a mélységeibe nyúlnak vissza, amelyekből – írásos emlékek híján – sem dalszöveget, sem szer-

² Haja, *haja virágom*. Virágénekek Szabó T. Attila gondozásában és bevezetőjével. Buk. 1969. 7.

³ Katona Imre: *Virágének – magyarnóta – népdal*. Artes populares. I. Bp. 1970. 70.

zót nem ismerünk. Igaz ugyan, hogy Gelei Katona a „lutrikámos (azaz fajtalan, szemérmetlen) fűzfapoétákat”, Pázmány pedig a virágénekek hallgatóival együtt szerzőiket is kárhoztatja, ámde a leghalványabb bizonyítékunk sincs arra nézve, hogy nekik és általában kortársaiknak bármilyen fogalmuk lett volna a nép közösségi (kollektív) alkotásmódjáról; következésképp minden virágéneket egyéni szerzeménynek hihettek. E szabály alól Sylvester szinte megmagyarázhatatlan kivétel.

A virágénekek énekeseire és éneklési körülményeire vonatkozó néhány adat szintén e költészet népi jellege felé mutat. Így 1574-ben Huszár Gál is becsmérli azokat a szerelmi dalokat, „melyeket minden gaz korcsmán énekelnek s amelyek között s részeg disznók előtt a szent dicséreteket énekelni nem illik”, Pázmány pedig prédikációjában újólaj hadat üzen azoknak az „undok virágénekeknek, amelyeket mind gyermekek, mind leányasszonyok kardéra tudnak”, vagyis könyv nélkül, kívülről énekelnek. Szabó T. Attila egy 1585-ös kolozsvári törvénykezési jegyzőkönyvben talált reá Vékony Istvánné Márta asszony ama vallomására, amely szerint egy Erzsébet nevű leánynál „későn estve [...] valami legénkék vadnak”, köztük „ott vala az Székely Ferenc leánya is, és hát virágénekeket mondnak”, máskor pedig „éjjel valami legéneknek mond vala virágénekeket az leány és pohárt tölt vala”.⁴

5. A műfaj népi jellegének legfőbb bizonyítékait azonban mégis a virágénekek egy része szolgáltatja, kezdve a két legrégebbi, véletlen lejegyzéstől a 15–16. század fordulóján.

Az első közülük, az 1490-es évtized elején keletkezett *Soproni virágének*, a szerelmi költészet egyik legelégikusabb fajtáját, a búcsúdalt képviseli:

*Virág, tudjad, tőled el kell mennem,
És te írtted kell gyászba öltözmem.*

Már Kodály Zoltán észrevette 1937-ben,⁵ hogy ez a két sor refrén lehet, és mintegy ellenpárja a *Virágok vetélkedése* című, napjainkban is élő népballada refrénjének. E ballada Nyitrában a Szent Iván-napi tűzugrás szokásába illeszkedett, refrénje pedig így hangzik:

*Virágom, tőled elmegyek,
Virágom, tőled el sem maradok.*

A műfaj másik emléke az 1505–1507 táján lejegyzett *Körmöcbányai virágének*. Valószínűleg táncszó vagy táncdal lehetett, és az agg nő meg a szilaj szerelmet jelképező kanca azonosításával, valamint ékes öltözetű, tomboló táncra buzdító hívásával ama féktelenebb és szókimondóbb szerelmi költészetet képviseli, amely ellen, mint láttuk, a korabeli egyházi szerzők oly lelkükből hadakoztak:

*Supra, aggnő, szökj fel, kabla,
Hazajött írjed, tombj, Kató!
A te szíp palástodban,
Gombos sarudban,
Haja, haja, virágom!*

⁴ *Haja, haja virágom*. 12.

⁵ Kodály Zoltán: *A magyar népzene*. Bp. 1937. 59–60.

Itt ismét a refrén hívja fel magára figyelmünket, ez a refrén pedig nemcsak a folkloristának, hanem bizonyára a népköltészet barátainak is azt a lakodalmi éneket juttatja eszébe, amely a folklórból kiemelkedve, a parasztság tulajdonából közismert és közkedvelt össznépi tulajdonná vált. 1790 táján kelt legkorábbi kéziratot Stoll Béla adta ki,⁶ majd a *Vadrózsáktól* Faragó József–Jagamas János gyűjteményéig (*Moldvai csángó népdalok és népballadák*. Buk. 1954) újabb meg újabb változatai láttak nyomdafestéket, annak bizonyosságául, hogy népszerűsége az élő folklórból sem lankadt. Alábbi szövegét dallamával együtt Veress Sándor gyűjtötte a moldvai Bogdánfalván 1930-ban. Virágrefrénjével együtt meg nem nevezett „madár”-motívuma is tanúsítja régiségét, valamint növeli értékét, s ha virágénekeink egymás között vetekednének, talán ennek kellene adnunk a győzelmi pálmát:

*Tavaszi szél vizet áraszt,
Virágom, virágom,
Minden madár társat választ,
Virágom, virágom.*

*Hát én immár kit válasszak,
Virágom, virágom?
Te engemet s én tégedet,
Virágom, virágom.*

E reprezentatív virágénekünk híre-neve, ha egyáltalán lehetséges, még tovább nőtt azáltal, hogy Almási István két kiadást is megért, nagy népszerűségnek örvendő népdalválogatása *Tavaszi szél vizet áraszt* címmel jelent meg 1972-ben és 1982-ben.

Az 1565–1840 közötti időszakból fennmaradt közel kilencszáz kéziratot énekeskönyvnek⁷ óriási mennyisége miatt nincs olyan összesítő kiadása, amelyből a virágénekeket könnyűszerrel ki lehetne válogatni, ámde ugyancsak Stoll Bélának köszönhetjük azt a kitűnő forráskiadványt, amely a Régi Magyar Költők Tára 17. századi sorozatának 3. köteteként, *Szerelmi és lakodalmi versek* (Bp. 1951) címmel legalább a jelzett századból hozzáférhetővé tette a szerelmi dalok legjavát. A kötet 282 énektípus változatait rendszerezi: a kezdősorutató szerint több mint 900 szöveget. Alább, az énekeskönyvek időrendjében haladva, idézem közülük azokat a dalokat, illetőleg versszakokat, amelyek a kedvest virágnak nevezik. Nem teszek különbséget irodalmi, félnépi és népi alkotások közt, hiszen ez az esetek jó részében úgyszólván lehetetlen.

Egy 1547-ben kelt kézirat fedőlapjának belsejére írt bejegyzés egy virágéneknek mindössze a kezdősorát örökítette meg: „Legyen Isten hozzád, óh én szép virágom.”⁸

A Fanchali Jób-kódex 1604 körül másolt részében olvasható egy 17 versszaknyi *Virágh enek*, mindenik versszak első sorának élén a „lölköm Kata”, végén pedig „szívem Kata” megszólítással. A párja vesztett gerlice nevezetes motívuma miatt 12. versszakát is idézem:⁹

11. *Lölköm Katta, légy egészségben már, szívem Katta,
Éntőlem békessig, tisztessig neked, jó Katta,
Isten éltesen, jó és szép Katha,
Amíg élsz, vígan élj, virágszál, szép Katha.*

12. *Lölköm Katta, elmegyek már, szívem Katha,
Szívemnek előmben vött messzi uta,*

⁶ Vö. *Virágénekek és mulatónóták*. Bp. 1956. 216–217: 90. sz.

⁷ Stoll Béla: *A magyar kéziratot énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája*. Bp. 1963.

⁸ *I. m.* 554.

⁹ Uo. 27–28: 19. sz.

*Az szegin gölice példája,
Életinek vége fának aszú ága.*

Míg a Fanchali Jób-kódex csak ezzel az egy példával kecsegtetett, addig a Vásárhelyi-daloskönyv egész kis sorozatnyi virágéneket őrzött meg az utókor számára. Összeírása 1673-ban fejeződött be, valószínűleg Sepsiszentgyörgyön, így feltételezhető, hogy a virágénekek a Székelyföldön talán gyakoribbak voltak, mint másutt.

Első szövegünk egy panaszos szerelmi dal záróversszaka:¹⁰

10. *Nem kell nekem már ez világh,
Mert elhagyott az szép virágh,
Hogy nem láthatlak, szép zöld ágh,
Szívemben száll nyomorúságh.*

Első két sorának meglepően közeli szövegváltozata több mint egy és egynegyed évszázaddal később, az 1801-ben keletkezett és Székelykeresztúron előkerült Czombó Mózes-énekeskönyvben is felbukkant:¹¹

2. *Nem kell nekem már ez világ,
Mert majd elhagy az szép virág,
Élek, mint útfélen nőtt ág,
Kit minden szabados nyes, vág.*

Második virágéneünk a Vásárhelyi-daloskönyvből:¹²

8. *Óh hogy mérjem előhozni sok panaszimot,
S megszámlálni nem tudhatom én gondaimot,
Könnyebb, hogy előszóléthatom virágomot,
Személy szerént akarnám látni Máriámot.*

Harmadik példánk ugyanonnan:¹³

6. *Kikapcsolá szívem kamuka szoknyáját,
Megmutatá nekem két aranyalmáját,
És megvigasztala virágom engemet,
Az melyért mennyégben végyen örök életet,
És megvigasztala virágom engemet.*

A negyedik példa párbeszédess szerkezetével a líra felől az epika felé közeledik:¹⁴

4. – *Honn vagy-e, honn vagy-e, lelkem szép asszonya?*
– *Honn vagyok, honn vagyok, szerelmes virágom,*

¹⁰ Uo. 54: 33/I. sz.

¹¹ Uo. 33/II. sz.

¹² Uo. 281: 108/I. sz.

¹³ Uo. 233: 131/I. sz.

¹⁴ Uo. 269: 157. sz.

*Jövel bé, jövel bé, szerelmes virágom,
Serem is jó vagyon, borom is jó vagyon.*

A mintegy negyed századdal később, 1695 után összeírt Thoroczkai-dalokkönyvben ennek a dalnak nagyon közeli szövegváltozatában ez a versszak szóról szóra megismétlődik.¹⁵

Végül a Vásárhelyi-dalokkönyv Balassi-strófában írt ötödik virágénekeében a „virág” mellett a népköltészet két legkedveltebb virága, a rózsza meg a viola is feltűnik:¹⁶

1. *Jó illat mezőkben, tavasszal kertekben mindenféle érkezik,
Csak az én szívemben, szomorú testemben szerelemben férkezik,
Az én Juliámnak, kedves virágomnak haragja elérkezik.*

10. *Régtől fogva immár szívemben kénlódok, én édes virágszálam,
Teutánad járok, sírok és nyomorgok, kedves szép rózsaszálam,
Könyörülj már rajtam, hogy ne kénoztassam, én édes szép violám.*

Az 1677 után összeírt Mátray-kódex virágénekeében a rózsza ismét feltűnik:¹⁷

8. *Bírd már úgy, mint sajátodat,
Egyetlen szép virágodat,
Felnevelkedett rózsádat,
És megfogott madárkádát.*
9. *Szolgálatomat ajánlom,
Mert én szeretlek, virágom,
Bár rövidüljön világom,
Csak lenne veled vígságom.*

A század utolsó éveiben a már idézett Thoroczkai-dalokkönyv Zrínyi Miklós *Arianna sirá-sa* című versének ismeretét tanúsító, bizonytalán műköltői eredetű éneket őrzött meg:¹⁸

1. *Homályban öltözött tündöklő szép Phebus,
Meghervadott amaz gyenge szép laurus,
Bánatim újulnak, fájdalmas szívem bús,
Gyenge virágomtól mert megfoszta Venus.*
2. *Nagy sebet szívemben Cupido csinála,
Gyenge virágomtól mert engem megfoszta,
Miért bánatimnak iszonyú nagy árja
Magsokasodott mint tengernek nagy habja.*

7. *Óh mily igen várom tőled megválásom,
Hogy nem lehet nálad többé maradásom,*

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo. 294–295: 178. sz.

¹⁷ Uo. 344: 206. sz.

¹⁸ Uo. 425: 230. sz.

*Megbocsáss, ha neked vé[te]ttem, szép virágom,
Életemben kedves gyenge szép harmatom.*

A századfordulóra tehető, 1701 táján kelt Komáromi-énekeskönyv egy sokkalta népiesebb jellegű virágéneket tartalmaz *Cantio de amore* (Szerelmi dal) címmel:¹⁹

3. *Vehess azért példát rólam, édes virágom,
Választottál mást magadnak, kedves gyémántom,
Úgy ne járjon az is veled, az mint én jártam,
Meg ne tsaljad szép beszéddel, édes virágom.*

Stoll Béla korábban idézett másik művében a 18. század közepéről, az 1745 tájára keltezhető Halasi jegyzőkönyvből is közölt egy kétségtelenül népköltészeti jellegű, kimagaslóan szép búcsúzó virágéneket:²⁰

*Ne menj el, virágom, az idegen földre,
Ne hozz szomorú gyászt az én bús szívemre.*

*Ne menj el, virágom, szállj meg kérésemre,
Vagy csak azt mondd nekem, hon lesz maradásod?*

*Én lakóhelyeim lesznek a havasok,
Gyönyörű szállásim a szép kies halmok.*

6. Mivel a kéziratos énekeskönyveinkből nyert adatok elapadtak, a 19. század közepétől újabb forrásokat vonhatunk be a kutatásba: a nyomtatott népköltési gyűjtemények egyre pontosabban helyhez és időhöz köthető virágénekeket kínálnak, ugyanakkor azonban az is kiderül, hogy számuk az élő folklórban is egyre jobban fogyatkozik.

Mivel a továbbiakban lehetetlen valamennyi virágének felvonultatása – ez egy önálló gyűjtemény feladata volna –, próbából mindössze három gyűjteményt lapozok végig a műfaj bemutatása végett. Kezdjük 1863-ban a már idézett *Vadrózsákkal*. Két dal a boldog szerelem köréből, az első Székelykeresztúr környékéről, a második Háromszékről (66: 147. sz. és 148: 310. sz.):

*Most akadtam egy virágra,
Kit jó anya szült világra.
Tiszta mosott a ruhája,
Jaj de szépön illik rája!
Ingömöt vár vacsorára
A jó mézes pálinkára.*

*

*Világ irigyli sorsomat,
Szerelmes boldogságomat,
Hadd irigyelje a világ,
Enyim vagy te, legszebb virág!*

¹⁹ Uo. 111: 75/III. sz.

²⁰ Stoll Béla: *Virágénekek és mulatónóták*. 169: 65. sz.

Más két dal a kesergő szerelem köréből a Felső-Nyikó mellékéről, illetőleg a Mezőségről (115: 259. sz. és 222: 447. sz.):

*Sohase tartottam egy virágnál többet,
Azt is úgy féjtöttem, tudja meg az Isten,
Az égi harmattól, a napnak fényitő,
De mégis kilopták irigyim kertembő.*

*

*Virágas kertemnek más szedi virágát,
Mert az én idesem máshaz adta magát.*

A nagyleány panaszkodik, mert anyja nem engedi a fonóba. A Székelykeresztúr környéki dal két utolsó versszaka szerint (55: 112. sz.):

*A jó Isten tudja, mi lösz így belöllem,
Ha a legénserög mit se tud felőlem.*

*Elbúsulom magam, kiszárad a szívem,
Mind a virág, mikor ápolója nincsen.*

Egy kis hetyke üzenetváltás elvált szerelmesek között, ugyancsak Székelykeresztúr környékéről (27: 35. sz.):

*Vígon élöm világom,
Ne ítélj meg, virágom!
Éljed te is, nem bánom,
Még szívembő kívánom.*

Végül egy terjedelmesebb párosító (vagy Kriza János patinás jelölésével élve „házasító dal a fonóban”) a Fehér-Nyikó mellékéről. A virágos refrén ezúttal mindenik versszak második-negyedik sorára terjed. Mutatóba első versszakát idézem (109: 248. sz.):

*Egy asszonynak vala három szép leánya,
Szerelmös virág!
Kinél nincsen szöbbs kincs,
Kinek szüve bánatba nincsen, nincs.*

Második forrásunk Faragó–Jagamas szintén említett moldvai gyűjteménye 1954-ből. Ebben a *Tavaszi szél vizet áraszt...* két változatán kívül további két virágéneket találtunk. Az első egy pusztinai dal (48. sz.):

*Bár azt tudod, te virág,
Belőled áll a világ,
Nekem es van virágom,
Leszakasztom a nyáron.*

A klézsei dal igazi ritkaságnak számít, mert a virágmotívum ezúttal egy leányszájból elhangzó katonadalba illeszkedik (102. sz.):

*Nyugodjatok, tük virágok,
Testetek nem sajnáltatok,
Véreteket ontottatok,
Testetek földbe zártatok.*

Végül a harmadik forrásmunkával napjaink felé közeledünk: 1974-ben jelent meg Jagamas János–Faragó József több néprajzi tájat átfogó gyűjteménye, a *Romániai magyar népdalok*. Válogatásunkat kezdjük egy panaszos szerelmi dallal Magyarózdról (31: 13. sz.):

*Hervad az a virág,
Kit a kasza levág,
Hervad az a kislány,
Kit babája elhagy.*

Egy másik példa Csikmenaságról (143: 134. sz.):

*Menj bé virágos kertembe,
Szedd le virágimnok jóvát,
Csak meg ne sértsd gyenge jágát,
Megsiratad a gazdáját.*

A következő példánk ismét a szokásköltészetet képviseli: lakodalmi ének Zselykről. Helyi elnevezése szerint virág nótája (107: 108. sz.):

*Mondd meg, virág, a virágnak,
Mondd meg, virág, a virágnak,
Ha-te-ha-te-ha,
Ne tartson engem csúfjának,
Ne tartson engem csúfjának,
Ha-te-ha-te-ha, sa-ja-ja-ja...*

Folklorunkban általánosan ismert *A violát akkor szedik...* kezdetű szerelmi dal. Ugyancsak Zselyken és szintén lakodalmasként került elő kétségtelenül régebbi és eredetibb „virágos” változata. Alább párhuzamosan idézem ezt (260: 256. sz.) és történelmileg újabb verzióját a száztizennyel évvel korábbi *Vadrózsákból* a Fehér-Nyikó mellől (120: 266. sz.):

*A virágot akkor szedik,
Mikor reggel harmat esik.
Az én szívem akkor nyugszik,
Mikor vele mulatozik,
Ha-te-ha-te-ha.*

*A vilóját akkó szödik,
Mikó röggel harmat fémlik,
Mett ha ekkó le nem szödik,
Gyöngye széne elváltozik.*

Szemlénket két olyan dallal zárom, amelyben a régi „virág”-motívum természeti kezdőképnek is minősíthető, mintegy átmenetet alkotva a virágénekek és az újabb stílusú szerelmi dalok között. Az első a *Vadrózsákból* a Nyárádméntéről (105: 385. sz.), a második Jagamas–Faragó idézett művéből Magyarzovátról (197: 191. sz.):

*Repül a pillangó virágról virágra,
Sohase válogass annyit a leányba.
Szép leány a barna, szép leány a szőke,
Legszebb mindenkinek az ő szeretője.*

*

*Szépen veri az eső a virágot,
Te meg, babám, kerüld meg a világot,
Kerüld meg ezt a világot kerekre,
Mégsem találsz igazabb szeretőre.*

A fentiekben megkíséreltem nyomon követni népköltészetünk virágénekeit a legrégebbi lejegyzésektől a legújabb népköltési gyűjteményekig. Mivel a régi lejegyzéseket igyekeztem mind idézni, három választott forrásunkat pedig egészen kimerítettem, bizvást mondhatni, hogy folklórunk vagy akár csak népi szerelmi líránk hatalmasan hömpölygő folyamához vagy parttalan tengeréhez képest a virágének csak alig-alig csörgedező és bűvópatakként el-eltűnő kis ezüstcsermelyhez hasonlítható. Csobogása még halkabbá válik, ha figyelembe vesszük, hogy választásom azért esett épp a három idézett forrásmunkára, mert számos más népköltési gyűjteményünkben még mutatóba sem találtam virágéneket. Mi több, forrásainkban sem mindig „tisztán” fordultak elő: egy-egy virágénekrészletet olyan versszakok előznek meg vagy követnek, amelyeket mellőztem, mert nem tekinthetők virágénekeknek.

7. Vajon mi lehet az oka és a magyarázata ennek a nagy ritkaságnak, amelyet fönnebb jelképesen egy százalékra becsültem?

Ismeretes, hogy amióta az irodalom kifejlődött, azóta a népköltészet, mint az írástudatlan néptömegek – a mi esetünkben a parasztság – íratlan költészete, az irodalom alatt élte a maga kevésbé ismert, sőt lényegében ismeretlen életét. Nos, a virágének évszázadokon át nemcsak irodalom alatt, hanem – amint láttuk – átok alatt is született és fejlődött, mindaddig, amíg az egyházi nyomás alábbhagyott, noha végleg soha meg nem szűnt. Mai gondolkodásunk vagy óhajunk szerint sok olyan írástudónak kellett volna lennie, aki az üldözött virágénekeket legalább saját kedvtelésére vagy az utókor gyönyörűségére titkon lejegyezte volna, Kodály Zoltán szép vallomása azonban a közelebbi-távolabbi múltba egyaránt visszavetíthető. *Népzene* című cikkében írta volt 1927-ben: „Csodálatos és hihetetlen, hogy 1858-ig, mikor a *Barcsait* fölfedezték, senki sem sejtette, hogy ilyen is van. Pedig akkor már évtizedek óta kutatták és ismertették a népköltést. Erdélyi János 1848-ban pár sort tudott csak közölni a *Kőműves Kelemen*ből. Pedig ha hetven évvel később annyian tudták végig, hányan tudhatták még akkor! Mondták volna szívesen, ha kérdezte volna valaki. De a magyar nép úgy élt a műveltebb réteg tözszomszédságában, mint egy idegen világrész. [...] Budapestről Párizsba rövidebb volt az út, mint Kászonújfaluba. [...] Én is előbb jutottam el Párizsba, mint Kászonba. De még elég jókor megtudtam, hogy itt is van annyi keresnivalónk, mint ott.”

Ha az általunk ismert régi virágénekek elenyésző számát üldözésükkel, valamint az egykori írástudók érdektelenségével magyarázzuk, akkor az újabb népköltési gyűjteményekben csekély mennyiségük okát már nem az üldözésben vagy az érdektelenségben, hanem a szerelmi népköltészet, még közelebbről e költészet természeti hátterét alkotó virágkultúra újabb kori fejlődésében kell keresnünk.

Noha kétségtelen, hogy a magyarságnak – minden más néphez hasonlóan – kezdettől megvolt a maga virágkultusza, a nyelvtudománynak eddig a *virág* szón kívül egy ősi virágnevet sem sikerült biztosan azonosítania, így érthető, hogy a legrégebbi népdalokban a fiatal szerelmeseket e gyűjtőnévvel illették, magát a műfajt pedig virágénekeknek nevezték. Itt jegyzem meg

azt is, hogy a 19–20. századi népköltészetből fönnebb idézett összesen tizenkilenc példában a „virág” hat esetben, vagyis közel egyharmadában még mindig a „világ” szóval rimel, bizonyára nem ősi nyelvi rokonságuk, hanem sokkal inkább rímekbe illő rokon alakjuk miatt.

A letelepedés után a magyar nép életében az ültetett virágok is kezdtek fokozatosan tért hódítani. A legelső virágkertészek azok a középkori szerzetesek voltak, akik kolostorkertjeikben gyógynövényeket és vallási jelképnek szánt virágokat (liliomot, rózsát) ápoltak. A középkor végétől az ültetett virágok a kolostorkertekből kilépve, a királyi és főúri kertekben is megjelentek, s vallásos jelentésüket elveszítve, elsősorban szépségükért kedvelték őket (szegfű, viola). A tulipán a törökök közvetítésével jutott Európába, s ők terjeszkedésük során újabb rózsafajtákat is meghonosítottak. Az amerikai eredetű virágok és dísznövények tájainkon a 17–18. században váltak ismertté. A magyar parasztság körében az első virágoskertek a 18–19. század fordulóján tűntek fel, s ma már alig képzelhető el falusi ház virágos kiskert nélkül.

E történelmi folyamat során az ültetett virágok nemcsak a kertekben, hanem a költészetben is megjelentek, majd megsokasodtak és eluralkodtak. Arra a kérdésre, hogy ez a folyamat mikor kezdődhetett, szintén a kéziratot énekeskönyvekben igyekeztem választ találni. A legkorábbi virágéneket fönnebb a Fanchali Jób-kódexből idéztem, és ugyanott találtam rá arra a szerelmi dalra is, amely virág helyett talán először nevezte a leányt rózsának és violának:¹

5. *Ne siess éntőlem,
Add kezedet nekem,
Örüljön víg szívem,
Óh én víg szerelmem,
Én szép piros rózsám,
Állandó violám.*

Eszerint szerelmi líráinkban a 17. század elejétől a különböző virágnevek is jelen vannak, korábbi írott források hiányában azonban legelső felbukkanásukat nem lehet megállapítani. Valószínű, hogy kezdetben a népi énekesek a *virág* szót különböző virágnevekkel helyettesítették (miként fönnebb a virág meg a viola cseréjével jeleztem), illetőleg a virágot meg a virágneveket ugyanabban a dalban is váltakozva használták (miként erre fönnebb szintén akadtak példák), utóbb azonban, az újabb kori szerelmi népdalokban a virág helyett már eleve különböző virágnevek jelentek meg. Gyakoriságuk és változatosságuk láttán egyik-másik folklorista valószínűleg rendszerezni igyekezett jelképes értelmüket – ez a téma azonban már nem ide tartozik. Az viszont talán még igen, hogy a virágnevek közül a legkedveltebb bizonyos a rózsa, sőt ez a szó nyelvünkben egyes számú birtokos személyranggal (rózsám, rózsád, rózsája) külön magyarázat vagy megfelelő szövegekörnyezet nélkül kizárólag a kedvest jelenti. Ez a nyelvszokás alighanem magyar sajátosság – legalábbis az általam hozzáférhető angol, francia, német és román nyelvben hasonlót nem találtam. Ugyanez a helyzet a *virágénekek* elnevezéssel is.

Eggyel több ok arra, hogy szerelmi népdalaink 99 százalékát kár volna középkori eredetű, szép *virágénekek* szavunkkal jelölnünk. Őrizzük meg ezt a terminust középkori eredetű, szép virágénekeinknek: rég letűnt századokban élt népünk egyre halkuló költői üzenetének.

Valóban, a virágénekek ma már a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak. Az élő folklórban a legarchaikusabb területekre: a Mezőségre, a Székelyföldre és Moldvába húzódtak vissza, és alkalomhoz nem kötött régi szerelmi dalokon kívül olyan archaikus szerelmi műfajokban sikerült megmaradniuk, mint a párosító meg a lakodalmi ének. Szépségük, régiségük és ritkaságuk

¹ Stoll: *i. m.* 14: 14. sz.

egyaránt megsokszorozza értéküket; megérdemlik, hogy folklórgyűjtés közben különös gond-
dal nyomozzunk utánuk.

The „Floral Songs” in the Folklore. The „virágének”-s (so called ’floral songs’) are love songs of medieval origin in which the lovers refer to each other metaphorically as flowers. The study surveys the history of this specifically Hungarian folklore genre (that does not exist under this name in the folklore of other European peoples) from the end of the 15th century until our days. The oldest records of „virágének”-s date back to the codices of the 15–16th centuries, later the songs are also found in handwritten songbooks. The Hungarian folklore collections published beginning from the middle of the 19th century also contain these songs, although according to the author of the study the percentage of the genre within the bulk of the love songs is merely 1%.